ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดสำคัญ ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

Factors Affecting the Landscape Changes of Significant Monasteries In Chiang Mai's Municipality

นักรบ สายเทพ
ภาควิชาภูมิสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Nakrob Saithep
Department of Landscape Architecture, Faculty of Architecture, Chulalongkorn University
Nakrob.mr@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดและปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดสำคัญในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ได้แก่ วัดเชียงมั่น วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร วัดบุปผารามหรือวัดสวนดอก วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร และวัดมหาโพธารามมหาวิหารหรือวัดเจ็ดยอด ซึ่งเป็นวัดที่ตั้งอยู่ในเขตชุมชน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ มีคุณค่าและความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ได้รับการขึ้นทะเบียนโบราณสถานกรมศิลปากรและเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญของเมืองเชียงใหม่ โดยศึกษาลักษณะภูมิทัศน์วัดในอดีต การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัด และปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัด จากภาพถ่ายทางอากาศ ภาพถ่ายเก่า การสำรวจ และการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างจากผู้ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา ได้แก่ เจ้าอาวาสวัด ผู้ดูแลสำนักงานวัดหรือคณะกรรมการวัด ผู้สูงอายุในชุมชนใกล้เคียง

ผลการศึกษา พบว่า การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดเกิดจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินรอบวัดที่มีผลต่อรูปแบบการใช้งานภายในวัด ทำให้ลักษณะภูมิทัศน์ วัสดุ พืชพรรณ และพื้นที่โล่งภายในวัดเปลี่ยนแปลงไป โดยมีปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัด ประกอบด้วย 1) ปัจจัยจากผู้ที่เกี่ยวข้องกับวัด ได้แก่ เจ้าอาวาสและคณะกรรมการวัด คณะศรัทธา และชุมชนเมืองสมัยใหม่โดยรอบวัด 2) ปัจจัยจากนโยบายของหน่วยงานรัฐ ได้แก่ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และกรมศิลปากร 3) ปัจจัยจากการท่องเที่ยว ได้แก่ การส่งเสริมการท่องเที่ยว และการแข่งขันเพื่อพุทธพาณิชย์ และ 4) ปัจจัยทางสังคมจากการขยายตัวของเมือง

คำสำคัญ *: ภูมิทัศน์วัด, การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัด, ภูมิทัศน์วัดล้านนา*

Abstract

This research's objective is to study monastery landscape changes and factors that affect the landscape changes of significant monasteries in Chiang Mai's municipality, namely Wat Chiang Man, Wat Pra Singh, Wat Buppharam (or Wat Suan Dok), Wat Chedi Luang and Wat Photharam (or Wat Ched Yod) that are located in central district of Chiang Mai, have historical values and significance, been registered the archaeological sites of Ministry of Fine Arts and are the tourist attraction of Chiang Mai by studying the aerial photographs, old pictures together with information collected from surveys and semi–structure interviews with the monasteries' abbots, committees, and elderly in neighboring communities to analyze historical monastery landscape, monastery landscape change and factors affecting monastery landscape changes

The result shows that monastery landscapes have been modified according to changes in land use surrounding the monasteries - from community to commerce - which affected the change of use within. Moreover, there are modified monastery landscape characters with hard materials and additional planted trees decreasing open space in monasteries. The factors affecting monasteries' landscape changes consist of internal factors; the monasteries' abbots, committees, Buddhists and nearby urban communities, and three external factors: Firstly, the governmental policy such as National Economic and Social Development Plan and Ministry of Fine Arts. Secondly, factors in relation to tourism such as its promotional encouragement and high competition of religious commerce. And lastly, the social factors generated from urbanization.

Keywords *: Monastery Landscape, Monastery Landscape Changes, Lanna Monastery Landscape*

บทนำ

เมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของภูมิภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยและเป็นเมืองศูนย์กลางของดินแดนล้านนาที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนานมากกว่า 720 ปี หนึ่งในหลักฐานสำคัญที่ยังหลงเหลือร่องรอยความเจริญรุ่งเรืองจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน นั่นก็คือ วัด ซึ่งมีความสำคัญต่อสังคม วัฒนธรรมและประเพณีของเมืองเชียงใหม่ อันเป็นพื้นที่ศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชน ศูนย์รวมการเรียนรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม และศูนย์รวมแห่งศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ซึ่งวัดแต่ละแห่งจะมีเอกลักษณ์ของแต่ละวัฒนธรรม ขึ้นอยู่กับลักษณะพื้นที่ คติความเชื่อ สังคม วัฒนธรรมและประเพณีที่แตกต่างกันออกไป

ตั้งแต่ พ.ศ.2500 เป็นต้นมา มีการขยายตัวของเมืองเชียงใหม่และได้รับการส่งเสริมการท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น ส่งผลให้สภาพแวดล้อมรอบวัดและพื้นที่ภายในวัดเปลี่ยนแปลงไป บทความนี้จึงศึกษาการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดสำคัญในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 5 วัด ได้แก่ วัดเชียงมั่น วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร วัดบุปผารามหรือวัดสวนดอก วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร และวัดมหาโพธารามมหาวิหารหรือวัดเจ็ดยอด เพื่อหาปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดในระยะเวลา 60 ปี (พ.ศ.2500-2560 โดยผลการศึกษาของ งานวิจัยนี้สามารถเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการจัดทำข้อพิจารณาเกี่ยวกับการพัฒนาภูมิทัศน์วัดในเมืองเชียงใหม่ที่ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดและผลกระทบที่เกิดขึ้น เพื่อสร้างการรับรู้ต่ออัตลักษณ์ของภูมิทัศน์วัดล้านนา และนำไปสู่การสร้างข้อกำหนดในการปรับปรุงภูมิทัศน์วัดที่สามารถรองรับการใช้งานในอนาคตได้อย่างเหมาะสม

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัด และปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดสำคัญในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตด้านพื้นที่

เกณฑ์การเลือกพื้นที่ศึกษา คือ เป็นวัดสำคัญของเมืองเชียงใหม่ที่ตั้งอยู่ในเขตชุมชน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ มีคุณค่าและความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ได้รับการขึ้นทะเบียนโบราณสถาน กรมศิลปากร และเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญของเมืองเชียงใหม่ ซึ่งพบว่า มีพื้นที่ศึกษาจำนวน 5 วัด ได้แก่ วัดเชียงมั่น วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร วัดบุปผาราม (วัดสวนดอก) วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร และวัดโพธารามมหาวิหาร (วัดเจ็ดยอด) ซึ่งตั้งอยู่ในกำแพงเมืองเชียงใหม่ 3 วัด ได้แก่ วัดเชียงมั่น วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร และวัดเจดีย์หลวง และวัดที่ตั้งอยู่นอกกำแพงเมือง 2 วัด ได้แก่ วัดบุปผาราม หรือวัดสวนดอก และวัดโพธารามมหาวิหาร หรือ วัดเจ็ดยอด

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

ศึกษาการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดในช่วงปี พ.ศ.2500-2560 โดยวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของวัดจากภาพถ่ายทางอากาศ ภาพถ่ายเก่า และข้อมูลจากการสำรวจและสัมภาษณ์ โดยมีประเด็นที่ใช้ในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ ดังนี้ 1 การใช้ประโยชน์ที่ดินรอบวัด 2 พื้นที่โล่ง อาคาร และการวางผังบริเวณ 3 ลักษณะภูมิทัศน์ วัสดุ และพืชพรรณ และ 4 รูปแบบการใช้งานภายในวัด และวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัด โดยใช้ข้อมูลจากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพเป็นข้อมูลพื้นฐานและประกอบกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์

ระเบียบวิธีวิจัย

1. รวบรวมข้อมูลด้านเอกสาร ได้แก่ ภาพถ่ายทางอากาศ (จากกรมแผนที่ทหาร ปี พ.ศ.2495, 2511, 2513, 2520, 2527, 2539 และ 2545 และจากโปรแกรมกูเกิลเอิร์ธ (Google Earth ปี พ.ศ.2553, 2555 และ 2560 , ภาพถ่ายเก่า (จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศูนย์รูปธรรมศึกษา คลังภาพโปษยะจินดา, หนังสือภาพเชียงใหม่ของบุญเสริม สาตราภัย, และหนังสืออื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อศึกษาลักษณะภูมิทัศน์ล้านนาแบบจารีต และการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดในระยะเวลา 60 ปี (พ.ศ.2500-2560

2. รวบรวมข้อมูลภาคสนาม จากการสำรวจและสังเกต โดยการถ่ายภาพและจดบันทึก เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัด วัสดุ และพืชพรรณและรูปแบบการใช้งานในปัจจุบันที่ไม่สามารถสังเกตได้จากภาพถ่ายทางอากาศ และการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องกับวัด ได้แก่ เจ้าอาวาส 5 รูป ผู้ดูแลสำนักงานหรือคณะกรรมการวัด 5 คน และผู้สูงอายุในชุมชนใกล้เคียงที่ยังเหลืออยู่ 4 คน โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured interviews เพื่ อศึกษาทั้งการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัด ลักษณะภูมิทัศน์วัดในอดีต และปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัด

3. วิเคราะห์ข้อมูลการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของพื้นที่ศึกษาแต่ละแห่ง จากข้อมูลด้านเอกสารและข้อมูลภาคสนาม นำไปสู่การอธิบายลักษณะภูมิทัศน์วัดล้านนาแบบจารีต ลักษณะภูมิทัศน์วัดในอดีต และการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ในปี พ.ศ.2500-2560 เพื่อเป็นข้อมูลในการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัด

4. วิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัด โดยใช้ข้อมูลจากการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดประกอบกับการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องกับวัด ได้แก่ เจ้าอาวาสวัด 5 รูป และผู้ดูแลสำนักงานหรือคณะกรรมการวัด 5 คน ถึงสาเหตุแห่งการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัด โดยมีประเด็นในการสัมภาษณ์ ได้แก่ อำนาจการตัดสินใจในการพัฒนา ปรับปรุง หรือเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัด งบประมาณ ผู้รับผิดชอบ และการบริหารจัดการดูแลพื้นที่ภายในวัด

5. สรุปผลการศึกษา ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของภูมิทัศน์วัดที่มีการเปลี่ยนแปลงจากปัจจัยที่หลากหลาย และผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงนั้น เพื่อเป็นข้อพิจารณาหรือข้อที่ควรคำนึงในการจัดทำแผนพัฒนาภูมิทัศน์วัดสำคัญในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ และเพื่อกระตุ้นให้เกิดการกำหนดนโยบายการพัฒนาพื้นที่วัดที่ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน กรมศิลปากร ในอนาคต

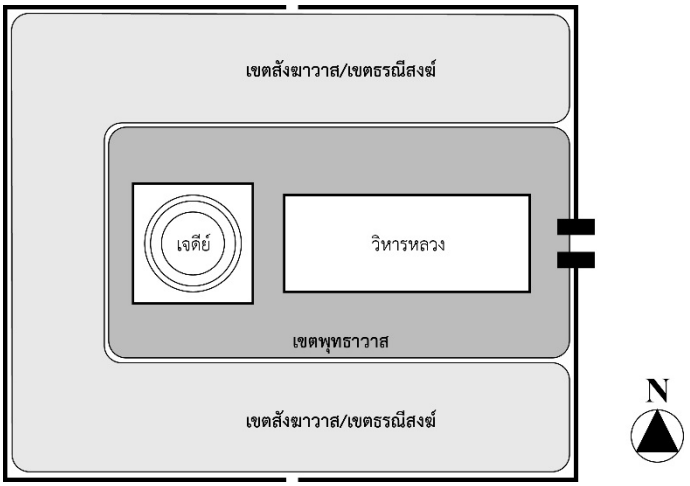
การวางผังบริเวณวัดและภูมิทัศน์วัดล้านนาแบบจารีต

เมืองเชียงใหม่ตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูนเป็นที่ราบขนาดกว้างใหญ่ มีความอุดมสมบูรณ์ และมีชัยภูมิที่ดี ส่งผลให้เมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนา โดยมีปัจจัยทางพุทธศาสนาเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดความรุ่งเรืองภายในเมืองเชียงใหม่ พุทธศาสนาของอาณาจักรล้านนาเป็นการรับอิทธิพลพุทธศาสนาจากเมืองอื่นและนำมาปรับใช้ให้กลมกลืนกับคติความเชื่อในท้องถิ่น ซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อการปกครองของอาณาจักรและการแสดงพระราชอำนาจของกษัตริย์

ในช่วงก่อตั้งอาณาจักรจนถึงอาณาจักรล่มสลาย (พ.ศ.1839-2101 มีพุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนาทั้งหมด 3 นิกาย ได้แก่ พุทธศาสนานิกายรามัญจากเมืองหริภุญไชย เป็นช่วงสมัยเริ่มก่อตั้งเมืองเชียงใหม่ มีการใช้คติพุทธจักรวาลในการวางผังเมืองประกอบกับคติความเชื่อท้องถิ่นเรื่องเสาหลักเมืองหรือเสาอินทขีลและการกำหนดดวงชะตาเมือง เกิดทิศมงคลและพิธีสืบชะตาเมือง นิกายที่สอง คือ พุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์จากเมืองสุโขทัยหรือนิกายวัดสวนดอก ในสมัยอาณาจักรเริ่มเป็น

ปึกแผ่น มีการสร้างเวียงพระธาตุ (เวียงสวนดอก เป็นศูนย์กลาง และมีการสร้างพระธาตุของพุทธศาสนาบนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชนพื้นเมือง นั่นคือ พระธาตุดอยสุเทพ เพื่อสร้างสำนึกความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชนพื้นเมืองและชาวเมืองเชียงใหม่ ส่งผลให้เมืองเชียงใหม่เป็นเมืองศูนย์กลางทางพุทธศาสนา และนิกายสุดท้าย คือ พุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ใหม่หรือนิกายวัดป่าแดงหลวง เกิดขึ้นในสมัยอาณาจักรล้านนามีความเจริญรุ่งเรือง เน้นการศึกษาบาลีและปฏิบัติตามธรรมวินัย และเป็นยุคที่พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองสูงสุด (สมหมาย เปรมจิตต์และคนอื่นๆ 2547, 3 ; สรัสวดี อ๋องสกุล 2558, 153-162

ความเชื่อในพุทธศาสนาแบบล้านนาดังกล่าว ส่งผลต่อตำแหน่งที่ตั้งและการวางผังบริเวณวัดสำคัญในเมืองเชียงใหม่ กล่าวคือ การวางผังบริเวณวัดจะใช้คติจักรวาลในพุทธศาสนาเป็นแนวคิดหลัก โดยเชื่อมโยงกับกับคติการสร้างวัดที่ต้องการให้วัดเป็นพื้นที่แห่งความศักดิ์สิทธิ์ เป็นสัญลักษณ์เพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้าและประดิษฐานสัญลักษณ์แห่งพระพุทธเจ้า (สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2553, 34 ; สุวิภา จำปาวัลย์และชัปนะ ปิ่นเงิน 2553, 45-46 ผสมผสานกับคติความเชื่อของท้องถิ่นที่เชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติและผีบรรพบุรุษ เป็นการอธิบายตำแหน่งที่ตั้งหรือมูลเหตุของการสร้างวัด เช่น การสร้างพระธาตุดอยสุเทพซึ่งเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชนพื้นเมืองเคารพนับถือ การสร้างกู่หลวงของพญากือนากลางเวียงเชียงใหม่และกลายเป็นเจดีย์หลวง การย้ายเสาอินทขีล ความเชื่อศูนย์กลางจักรวาลของชนพื้นเมือง มาตั้งอยู่ในบริเวณวัดเจดีย์หลวงที่เป็นวัดกลางเมืองแทนวัดสะดือเมือง การสร้างเวียงพระธาตุ เช่น เวียงสวนดอก โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางเมือง เป็นต้น และบางแห่งใช้คติที่แตกต่างไป เช่น การสร้างวัดอรัญวาสี วัดเจ็ดยอด โดยใช้คติสัตตมหาสถาน[1] ของพุทธศาสนา ซึ่งสร้างตามแบบพุทธคยาประเทศอินเดีย ในสมัยพระเจ้าติโลกราชซึ่งนับว่าเป็นช่วงที่พระพุทธศาสนาในดินแดนล้านนามีความรุ่งเรืองสูงสุด (กรกนก รัตนวราภรณ์ 2545 ; เธียรชาย อักษรดิษฐ์, กรกนก รัตนวราภรณ์และวันดี สันติวุฒิเมธี 2545 ; สุวิภา จำปาวัลย์และชัปนะ ปิ่นเงิน 2553

ภาพ 1 ลักษณะการวางผังวัดในล้านนาแบบจารีต

การวางผังบริเวณวัดแบบจารีต (ภาพ 1 แบ่งพื้นที่หลักออกเป็นเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส ในบางวัดที่มีอาณาเขตกว้างขวางมักมีการแบ่งพื้นที่เป็น เขตธรณีสงฆ์ (สุวิภา จำปาวัลย์และชัปนะ ปิ่นเงิน 2553, 47-51 โดยมีทางเข้าวัดจาก

[1] สัตตมหาสถาน หมายถึง สถานที่ภายหลังการตรัสรู้ เป็นช่วงระยะที่พระพุทธเจ้าทรงเสวยวิมุตติสุข หรือสมาธิอันบรมสุขที่เกิดขึ้นจากการหลุดพ้นจากวัฏสงสาร ตลอด 7 สัปดาห์ พระองค์ทรงทำสมาธิในอิริยาบถต่างๆ กัน ทั้งประทับนั่ง ประทับยืน และดำเนิน ดังนั้นตำแหน่งของการเสวยวิมุตติสุขทั้งเจ็ดแห่ง จึงเรียกว่า “สัตตมหาสถาน” แปลว่า สถานที่อันยิ่งใหญ่ 7 แห่ง (เชษฐ์ ติงคสัญชลี 2555, 302

ทางทิศตะวันออก มีความเชื่อว่า เป็นทิศแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และเป็นทิศของแม่น้ำที่เป็นทางสัญจรหลักในอดีตจึงนิยมตั้งทางเข้าวัดอยู่ทางทิศตะวันออก ให้ความสำคัญกับเขตพุทธาวาสเป็นหลักซึ่งตั้งอยู่บริเวณใจกลางของวัด เป็นพื้นที่เปิดโล่งไม่มีต้นไม้ใหญ่ เขตสังฆาวาสและเขตธรณีสงฆ์ตั้งอยู่บริเวณรอบเขตพุทธาวาสด้านทิศเหนือ ทิศตะวันตกหรือทิศใต้ เป็นพื้นที่ที่มีต้นไม้หนาทึบ มีความร่มรื่น เนื่องจากการใช้งานพื้นที่วัดในอดีต พื้นที่เขตพุทธาวาสจะเป็นพื้นที่ของพระสงฆ์ ชุมชนจะใช้ในงานประเพณีและเทศกาลสำคัญเท่านั้น ส่วนเขตสังฆาวาสมีการใช้งานเป็นประจำ ทั้งเป็นพื้นที่พักผ่อนของพระสงฆ์ทำบุญและสนทนาธรรมของพุทธศาสนิกชนได้ จึงทำให้เขตสังฆาวาสมีความร่มรื่นกว่า

เขตพุทธาวาส มีองค์ประกอบหลัก คือ พระเจดีย์ ซึ่งถือเป็นศูนย์กลางของวัดตามคติจักรวาลแทนเขาพระสุเมรุ และถัดจากเจดีย์มาทางทิศตะวันออกเป็นที่ตั้งของวิหารหลวง ซึ่งภายในประดิษฐานพระพุทธรูปประธานที่มีความหมายแทนพระพุทธเจ้าได้เช่นเดียวกับเจดีย์ และใช้เป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมของวัด วัดราษฎร์บางแห่งจึงมีเพียงวิหารหลวงเป็นศูนย์กลางของวัดเท่านั้น มีซุ้มประตูโขงตกแต่งด้วยลวดลายพรรณพฤกษาเป็นสัญลักษณ์แห่งป่าหิมพานต์ เป็นทางเข้าวัดเปรียบเสมือนการเชื่อมต่อกับเขาพระสุเมรุ และมีองค์ประกอบรองอื่นๆ ที่มีเฉพาะวัดหลวง เช่น วิหารทิศ ใช้แทนทวีปทั้งสี่ ที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ โดยวิหารทิศใต้ซึ่งแทนชมพูทวีปหรือดินแดนของผู้ที่จะเป็นพระพุทธเจ้ามาประสูติ ตรัสรู้ และประกาศศาสนา จึงมีการประดิษฐานพระพุทธรูปที่สำคัญภายใน นอกจากนั้นแล้วพื้นที่พุทธาวาสบางแห่งประกอบด้วย หอไตรสำหรับเก็บพระไตรปิฎก และพระอุโบสถที่ใช้สำหรับทำสังฆกรรมของสงฆ์ ตัวอย่างวัดที่มีการวางผังเขตพุทธาวาสตามคติจักรวาลที่ชัดเจนมากที่สุด คือ วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง และวัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน (กรกนก รัตนวราภรณ์ 2545, 30 ; สุวิภา จำปาวัลย์และชัปนะ ปิ่นเงิน 2553, 37

เขตสังฆาวาส เป็นพื้นที่ส่วนที่อยู่ของพระสงฆ์และสามเณร ไม่มีการวางผังที่ชัดเจนเหมือนเขตพุทธาวาส ประกอบด้วย กุฏิ ศาลาการเปรียญ หอไตร และส่วนบริการ ใช้เป็นส่วนพักผ่อนของพระสงฆ์ รวมถึงเป็นพื้นที่ศึกษาธรรมของสามเณร ดังนั้นเขตสังฆาวาสจึงแยกออกจากเขตพุทธาวาสอย่างชัดเจน โดยใช้สถาปัตยกรรมหรือองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ในการแบ่งเขต ได้แก่ กำแพงวัด ศาลาบาตร แนวต้นไม้ หรือการเว้นพื้นที่โล่ง

เขตธรณีสงฆ์ เป็นที่ดินกรรมสิทธิ์ของวัด ทั้งที่อยู่ภายในและภายนอกเขตวัด ซึ่งเกิดจากการกัลปนาที่ดินแก่วัด เขตธรณีสงฆ์จะใช้เป็นพื้นที่ร่วมกันระหว่างฆราวาสและพระสงฆ์ เช่น โรงเรียน มหาวิทยาลัย เป็นต้น ส่วนพื้นที่เผาศพ จะไม่อยู่ในบริเวณวัด ชาวล้านนามักสร้างที่เผาศพอยู่ท้ายหมู่บ้าน เรียกว่า ป่าเฮ่วหรือป่าช้า ซึ่งจะไม่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ทางศาสนา (สุวิภา จำปาวัลย์และชัปนะ ปิ่นเงิน 2553, 51

ลักษณะภูมิทัศน์เป็นลานทรายในเขตพุทธาวาส ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนมหานทีสีทันดรที่ล้อมรอบเขตพระสุเมรุและทวีปทั้งสี่ ซึ่งสัมพันธ์กับประเพณีขนทรายเข้าวัด บ้างกล่าวว่าเป็นการนำทรายเพื่อใช้ในการก่อสร้างวัด บ้างกล่าวว่าเป็นการระบายความชื้นจากใต้ดินไม่ให้ทำลายโครงสร้างอาคารที่เป็นไม้ การรักษาความสะอาดของพื้นที่วัด น้ำไม่ขัง และไม่มีวัชพืช (เธียรชาย อักษรดิษฐ์และคณะ 2545, 157 ; สุวิภา จำปาวัลย์และชัปนะ ปิ่นเงิน 2553, 37

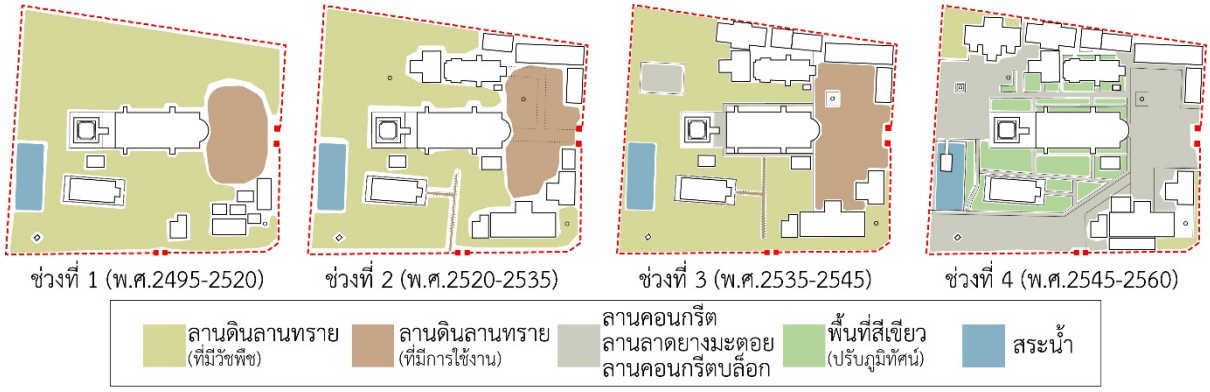
การศึกษาเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของภูมิทัศน์วัด

จากการศึกษาภาพถ่ายทางอากาศ ภาพถ่ายเก่า และสัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดทั้ง 5 แห่ง ผู้ดูแลสำนักงานวัดหรือคณะกรรมการวัด และผู้สูงอายุในชุมชนใกล้เคียงที่ยังหลงเหลืออยู่ ตามประเด็นศึกษาทั้ง 4 ประเด็น ได้แก่ การใช้ประโยชน์

ที่ดินรอบวัด, พื้นที่โล่ง อาคาร และการวางผังบริเวณ, ลักษณะภูมิทัศน์ วัสดุ และพืชพรรณ และรูปแบบการใช้งานภายในวัด โดยมีการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดของแต่ละพื้นที่ศึกษา ดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดเชียงมั่น

จากการวิเคราะห์ภาพถ่ายทางอากาศและข้อมูลจากการสัมภาษณ์ วัดเชียงมั่นตั้งอยู่ในกำแพงเมืองเชียงใหม่ บริเวณทิศเหนือ การใช้ประโยชน์ที่ดินรอบวัดเปลี่ยนจากพื้นที่ชุมชนเป็นพื้นที่พาณิชยกรรมขนาดเล็กที่มีความหนาแน่นของผู้ใช้งาน ซึ่งส่งผลให้มีการปรับพื้นที่วัดบางส่วนเพื่อการใช้งานของชุมชนเมืองสมัยใหม่ เช่น ลานจอดรถ ร้านค้า โดยสามารถแบ่งการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดออกเป็น 4 ช่วง (ภาพ 2 ได้แก่ ช่วงที่ 1 (พ.ศ.2495-2520 ลักษณะภูมิทัศน์เป็นลานดินลานทราย พื้นที่มีความลาดเอียงจากทางทิศตะวันตกสู่ทิศตะวันออก มีต้นไม้ใหญ่โดยรอบวัด และเปิดพื้นที่โล่งบริเวณหน้าวิหารหลวงและรอบเขตพุทธาวาส ช่วงที่ 2 (พ.ศ.2520-2535 กรมศิลปากรเริ่มมีการบูรณปฏิสังขรณ์และกำหนดเขตโบราณสถาน มีการปรับระดับพื้นที่ให้เรียบเสมอกัน ซึ่งส่งผลต่อการระบายน้ำภายในพื้นที่ ปรับแนวทางเดินให้ชัดเจนและสร้างอาคารเพิ่มขึ้น ช่วงที่ 3 (พ.ศ. 2535 – 2545 เริ่มมีการปรับภูมิทัศน์ในเขตพุทธาวาส มีขอบเขตของพื้นที่และทางเดินที่ชัดเจน มีพื้นที่เปิดโล่งมากขึ้นและมีการใช้งานพื้นที่บริเวณหลังวัด และช่วงที่ 4 (พ.ศ.2545-2560 มีการปรับภูมิทัศน์วัดทั้งบริเวณวัด เปลี่ยนวัสดุพื้นเป็นลานคอนกรีต ลานลาดยางมะตอย ลานคอนกรีตบล็อก เพื่อเพิ่มพื้นที่ใช้งาน ปรับพื้นลานดินลานทรายเป็นสนามหญ้ามีแนวทางเดินเข้าสู่อาคาร และปลูกไม้พุ่มตามขอบทางเดินและขอบอาคาร เพื่อความสวยงาม สร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้แก่วัด

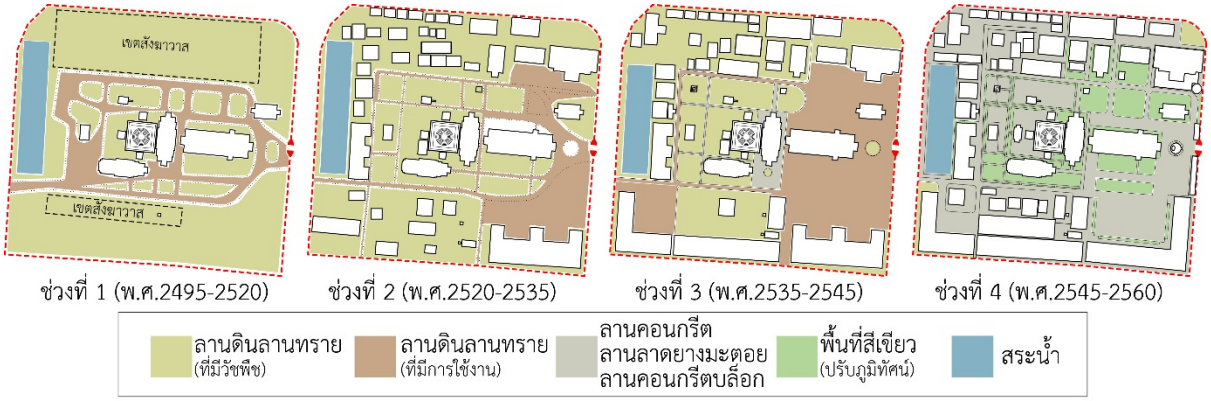

ภาพ 2 การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดเชียงมั่น พ.ศ.2495-2560

2. การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร

จากการวิเคราะห์ภาพถ่ายทางอากาศและข้อมูลจากการสัมภาษณ์ วัดพระสิงห์ตั้งอยู่ทิศตะวันตกของเมือง อยู่ในแนวแกนถนนที่มุ่งตรงจากทิศตะวันออก สภาพแวดล้อมโดยรอบมีการเปลี่ยนแปลงจากพื้นที่ชุมชนเป็นที่พักของนักท่องเที่ยวและพื้นที่พาณิชยกรรม ทำให้พื้นที่ภายในวัดมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อรองรับการท่องเที่ยวมากยิ่งขึ้น เช่น ร้านขายของที่ระลึก ลานจอดรถ การปรับภูมิทัศน์ให้สวยงาม โดยสามารถแบ่งช่วงการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดออกเป็น 4 ช่วง (ภาพ 3 ได้แก่ ช่วงที่ 1 (พ.ศ.2495-2520 เขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสแยกออกจากกันอย่างชัดเจน โดยการเปิดเป็นพื้นที่ลานโล่งในเขตพุทธาวาสและพื้นที่ปลูกต้นไม้ในเขตสังฆาวาส ลักษณะพื้นที่เป็นลานดินลานทราย และเริ่มมีการจัดตั้งสถานศึกษาภายในพื้นที่วัด ช่วงที่ 2 (พ.ศ.2520-2535 กรมศิลปากรเริ่มมีการบูรณปฏิสั งขรณ์และกำหนดเขตโบราณสถานจึงทำให้มีการปรับแนวทางเดินและเริ่มมีการปลูกต้นไม้ใหญ่ตามขอบทางเดินในเขตพุทธาวาส มีพื้นที่เปิดโล่งบริเวณหน้าวัด เขตสังฆาวาสมีการสร้างกุฏิเพิ่มขึ้น ปลูกต้นไม้ใหญ่หนาแน่น และมีการสร้างอาคารอเนกประสงค์ของฆราวาส ช่วงที่ 3 (พ.ศ.2535-2545 เริ่มมีการปรับภูมิทัศน์บริเวณรอบเจดีย์และวิหารลายคำ ปลูกไม้พุ่มตามขอบทางเดินและเปลี่ยนวัสดุพื้นเป็นคอนกรีตปูกระเบื้อง ต้นไม้ที่

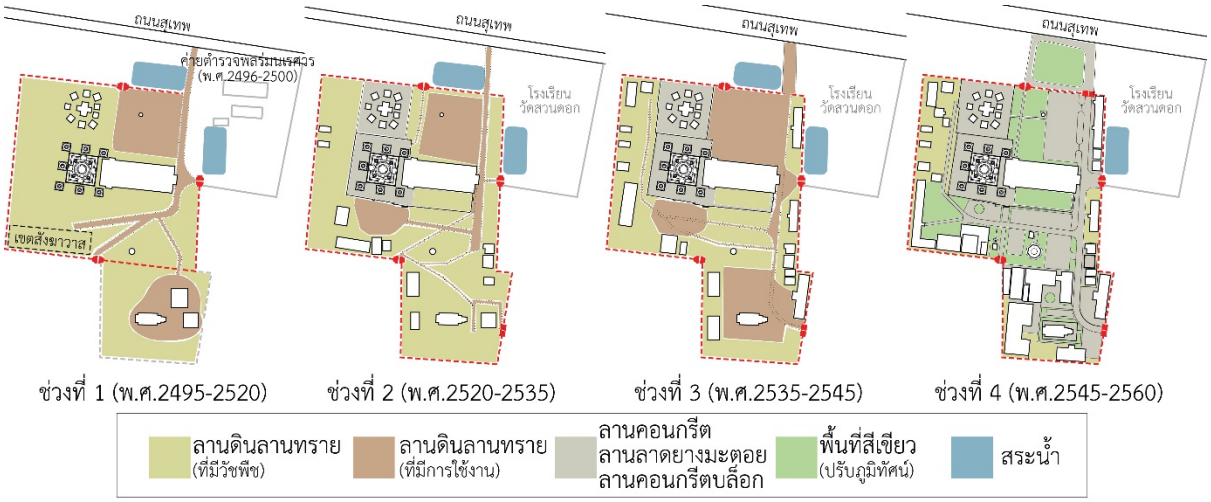
ปลูกบริเวณพื้นที่รอยต่อของเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสไว้ในช่วงที่ 2 เติบโตเต็มพื้นที่ และช่วงที่ 4 (พ.ศ.2545-2560 มีการปรับภูมิทัศน์ทั้งบริเวณวัด เปลี่ยนวัสดุพื้นเป็นลานคอนกรีต ลานลาดยางมะตอย ลานคอนกรีตบล็อก เพื่อเพิ่มพื้นที่ใช้งาน เพิ่มพื้นที่สนามหญ้าและปลูกต้นไม้ใหญ่เพื่อมุมมองที่สวยงาม และวัดกลายเป็นพื้นที่สาธารณะที่มีการใช้งานของภาครัฐและเอกชน

ภาพ 3 การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร พ.ศ.2495-2560

3. การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดวัดบุปผาราม (วัดสวนดอก

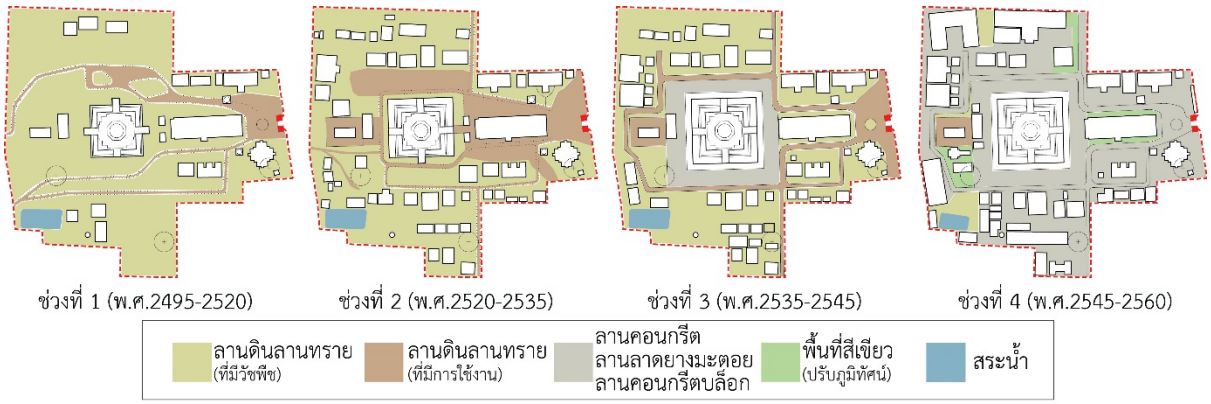
จากการวิเคราะห์ภาพถ่ายทางอากาศและข้อมูลจากการสัมภาษณ์ วัดสวนดอกตั้งอยู่กลางเวียงสวนดอกนอกเมืองเชียงใหม่ไปทางทิศตะวันตก มีคูน้ำคันดินล้อมรอบเวียงและมีพื้นที่ชุมชนอยู่ภายในเวียง บริเวณภายนอกเวียงเป็นพื้นที่เกษตรกรรม การใช้ประโยชน์ที่ดินรอบวัดมีการเปลี่ยนแปลงเป็นสถานศึกษาบริเวณทิศเหนือและเป็นหอพักอาศัยของนักศึกษาแทรกอยู่กับพื้นที่ชุมชน โดยสามารถแบ่งช่วงการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดออกเป็น 4 ช่วง (ภาพ 4 ได้แก่ ช่วงที่ 1 (พ.ศ.2495-2520 เขตพุทธาวาสและสังฆาวาสแยกออกจากกันไม่ชัดเจน มีเขตสังฆาวาสอยู่ทางทิศใต้ พื้นที่ภายในวัดเปิดโล่งเป็นส่วนใหญ่ ลักษณะภูมิทัศน์เป็นลานดินลานทรายที่มีความลาดเอียงจากทิศตะวันตกสู่ทิศตะวันออก มีคูน้ำที่เหลืออยู่บางส่วนนอกกำแพงวัด พื้นที่วัดบางส่วนเป็นค่ายตำรวจพลร่มนเรศวรและเปลี่ยนเป็นสถานศึกษาในภายหลัง และมีวัดเก้าตื้อติดกำแพงวัดทิศใต้ ช่วงที่ 2 (พ.ศ.2520-2535 กรมศิลปากรเริ่มมีการบูรณปฏิสังขรณ์และกำหนดเขตโบราณสถาน ปรั บระดับพื้นที่ให้เรียบและเปลี่ยนวัสดุพื้นบริเวณรอบเจดีย์และกู่หลวงเป็นลานคอนกรีต มีลานโล่งอยู่ทิศเหนือของวิหารหลวง และรวมพื้นที่วัดเก้าตื้อเป็นส่วนหนึ่งของวัดแต่ยังไม่มีการใช้งานมากนัก ช่วงที่ 3 (พ.ศ.2535-2545 เริ่มมีการปรับภูมิทัศน์ระหว่างวิหารหลวงและวัด เก้าตื้อให้มีการใช้งานที่เชื่อมต่อกัน ขยายพื้นที่เขตสังฆาวาสเพิ่มบริเวณทิศตะวันตก มีการสร้างอาคารอเนกประสงค์ และเริ่มมีการใช้งานบริเวณวิหารเก้าตื้อ และช่วงที่ 4 (พ.ศ.2545-2560 มีการปรับภูมิทัศน์ทั้งบริเวณวัด เปลี่ยนวัสดุพื้นเป็นลานคอนกรีตปูกระเบื้อง ลานคอนกรีต ลานคอนกรีตบล็อก และลานลาดยางมะตอย แบ่งพื้นที่จอดรถและพื้นที่สนามหญ้า ปลูกต้นพะยอมตามตำนานการสร้างวัดทั้งในเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส และพื้นที่บริเวณวิหารเก้าตื้อกลายเป็นพื้นที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่และโรงเรียนบาลีสาธิตศึกษา

ภาพ 4 การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดสวนดอก พ.ศ.2495-2560

4. การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร

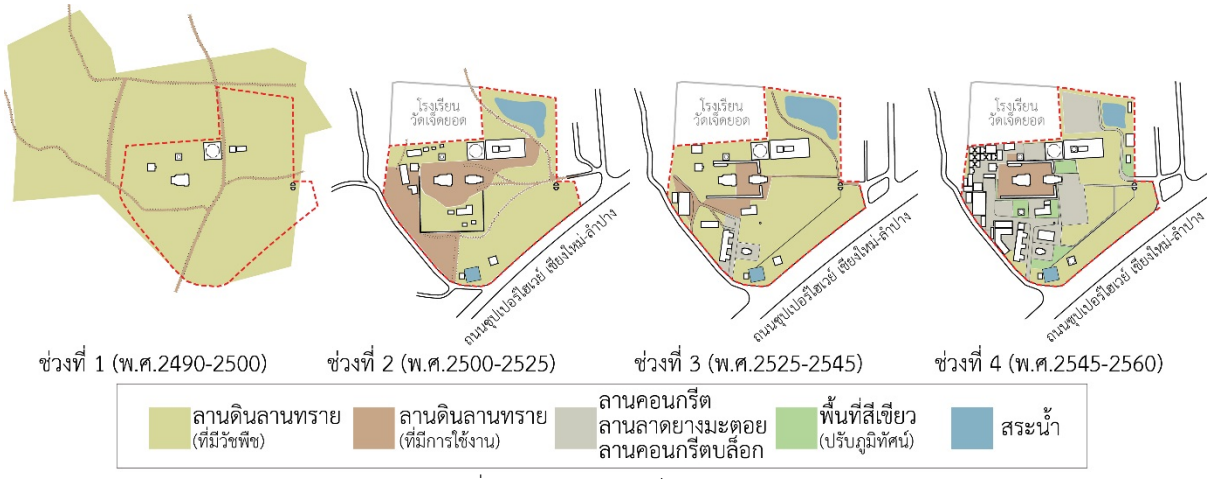
จากการวิเคราะห์ภาพถ่ายทางอากาศและข้อมูลจากการสัมภาษณ์ วัดเจดีย์หลวงตั้งอยู่บริเวณใจกลางเมืองเชียงใหม่ จึงมีวัดกระจายอยู่โดยรอบ การใช้ประโยชน์ที่ดินเปลี่ยนแปลงจากพื้นที่ชุมชนเป็นที่พักนักท่องเที่ยว วัดบางแห่งกลายเป็นสถานศึกษาและรวมเป็นส่วนหนึ่งของวัดเจดีย์หลวง ทำให้วัดมีพื้นที่ขนาดใหญ่กลางเมือง โดยสามารถแบ่งช่วงการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดออกเป็น 4 ช่วง (ภาพ 5 ได้แก่ ช่วงที่ 1 (พ.ศ.2495-2520 ลักษณะภูมิทัศน์เป็นลานดินลานท รายพื้นที่การใช้งานหลักของวัดอยู่บริเวณวิหารหลวง มีวิหารหลวงเป็นประธานของวัดและเขตสังฆาวาสอยู่สองฝั่งวิหารหลวง บริเวณเจดีย์หลวงเป็นเนินดินที่ยังไม่ได้รับการบูรณะ และบริเวณหลังวัดเป็นวัดหอธรรมร้าง ช่วงที่ 2 (พ.ศ.2520-2535 มีการปรับภูมิทัศน์เฉพาะบริเวณวิหารหลวงด้วยการปลูกต้นไม้แบ่งเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส และกรมศิลปากรเข้ามาบูรณะเจดีย์หลวง ทำให้เขตสังฆาวาสขยายพื้นที่เพิ่มบริเวณสองข้างเจดีย์หลวง โดยมีพื้นที่สวนลำไยและลานโล่งเป็นการแบ่งเขต และใช้อาคารกุฏิเดิมข้างวิหารหลวงเป็นมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ซึ่งเป็นการเริ่มใช้งานทั้งบริเวณวัด ช่วงที่ 3 (พ.ศ.2535-2545 เริ่มมี การปรับภูมิทัศน์บริเวณรอบเจดีย์หลวงเป็นลานปูกระเบื้อง ปรับเส้นทางถนน และสร้างระบบระบายน้ำในเขตโบราณสถาน ทำให้พื้นที่สวนลำไยลดลงและมีลานโล่งเพิ่มขึ้น และช่วงที่ 4 (พ.ศ.2545-2560 มีการปรับภูมิทัศน์ทั้งบริเวณวัด เปลี่ยนวัสดุพื้นเป็นลานคอนกรีต ลานลาดยางมะตอย ปรับภูมิทัศน์ให้มีความสวยงาม และขยายพื้นที่มหาวิทยาลัยเพิ่มขึ้น ทำให้มีความหนาแน่นของการใช้งานทั้งนักท่องเที่ยวและนักศึกษา

ภาพ 5 การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร พ.ศ.2495-2560

5. การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดโพธารามมหาวิหาร (วัดเจ็ดยอด

จากการวิเคราะห์ภาพถ่ายทางอากาศและข้อมูลจากการสัมภาษณ์ วัดเจ็ดยอดเป็นวัดอรัญวาสีนอกเมือง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองเชียงใหม่ การใช้ประโยชน์ที่ดินรอบวัดเดิมเป็นสวนและพื้นที่เกษตรกรรมที่มีกลุ่มชุมชนตั้งอยู่นอกอาณาเขตวัด และเปลี่ยนแปลงเป็นหมู่บ้านจัดสรร อาคารชุด คอนโดมิเนียม ห้างสรรพสินค้า ที่รองรับการขยายตัวของเมืองชั้นใน โดยสามารถแบ่งช่วงการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดออกเป็น 4 ช่วง (ภาพ 6 ได้แก่ ช่วงที่ 1 (พ.ศ.2490-2500 วัดเจ็ดยอดถูกทิ้งร้างและเป็นทางผ่านของชุมชน ช่วงที่ 2 (พ.ศ.2500-2525 มีการตัดถนนซุปเปอร์ไฮเวย์เชียงใหม่-ลำปาง เริ่มมีการฟื้นฟูวัดของเจ้าอาวาสสร้างกำแพงล้อมรอบเขตวัด มีการแบ่งเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส และปลูกต้นไม้ในเขตสังฆาวาส โดยมีพื้นที่เปิดโล่งในเขตพุทธาวาสและบริเวณทิศตะวันตกที่เข้าถึงได้จากชุมชน และเริ่มมีการบูรณะโบราณสถานจากกรมศิลปากร ช่วงที่ 3 (พ.ศ.2525-2545 กรมศิลปากรมีการขุดค้ นทางโบราณคดีทุกๆ 5 ปี จึงได้รับการปรับปรุงภูมิทัศน์ในเขตพุทธาวาสบางส่วนจากการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดี เช่น แนวทางเดินอิฐเดิม ต่อมามีการขยายถนนซุปเปอร์ไฮเวย์ฯ ทำให้มีการสร้างแนวรั้ววัดใหม่ปลูกต้นไม้ในบริเวณทิศตะวันออกเป็นสวนป่าเพื่อกันฝุ่นควันรถยนต์ และปรับพื้นที่ทิศใต้เป็นลานคอนกรีตเพื่อรองรับการใช้งาน และช่วงที่ 4 (พ.ศ.2545-2560 เขตพุทธาวาสไม่มีการเปลี่ยนแปลงวัสดุพื้นที่เป็นลานดินลานทรายเดิมบริเวณวิหารและเจดีย์เจ็ดยอด แต่ปรับปรุงภูมิทัศน์ด้วยการปลูกไม้พุ่มตามขอบทางเดิน ปูลานคอนกรีตบล็อกในพื้นที่ที่มีการขุดค้นทางโบราณคดีเรียบร้อยแล้ว แบ่งเขตสังฆาวาสออกไปอยู่บริเวณทิศเหนือ ปรับพื้นที่ทิศตะวันตกและทิศใต้เป็นลานลาดยางมะตอยและลานคอนกรีตบล็อก เพื่อเป็นลานจอดรถและลานพักผ่อนของนักท่องเที่ยว

ภาพ 6 การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดเจ็ดยอด พ.ศ.2495-2560

จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของวัดทั้ง 5 แห่ง สามารถสรุปได้ ดังนี้

1. **การใช้ประโยชน์ที่ดินรอบวัด** การขยายตัวของเมืองเป็นการกระจายตัวออกจากศูนย์กลางไปตามเส้นทางคมนาคม ในช่วงก่อนปี พ.ศ.2500 พื้นที่ในกำแพงเมืองแต่เดิมเป็นพื้นที่ชุมชนสลับกับพื้นที่สวน เปลี่ยนแปลงเป็นอาคารพาณิชย์ ทาวน์เฮ้าส์ คอนโดมิเนียม และสถานที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว ซึ่งทำให้มีความเป็นเมืองมากขึ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ.2510 เป็นต้นมา พื้นที่ในกำแพงเมืองจึงมีความหนาแน่นของอาคารและการใช้งาน ชุมชนเดิมจึงแทรกอยู่บริเวณด้านหลังอาคารพาณิชย์และมีบางส่วนย้ายออกไปอาศัยนอกเมือง และมีการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการเพื่อรองรับการใช้งานที่มากขึ้น เช่น การตัดถนน การขยายถนน ระบบชลประทาน ฯลฯ จึงทำให้มีการขยายตัวของเมืองออกสู่พื้นที่นอกกำแพงเมือง ตามถนนสายหลัก ซึ่งเดิมเป็นพื้นที่เกษตรกรรมที่มีชุมชนอาศัยเป็นกลุ่มย่อยๆ ได้เปลี่ยนแปลงเป็นสถานศึกษา หมู่บ้านจัดสรร อาคารพาณิชย์ และคอนโดมิเนียม รวมถึงห้างสรรพสินค้า ทำให้วัดนอกกำแพงเมืองมีการใช้งานน้อยกว่าวัดในกำแพงเมือง แต่มีการเปลี่ยนแปลงการประโยชน์ที่ดินรอบวัดที่เร็วกว่า เนื่องจากมีแปลงที่ดินขนาดใหญ่ สามารถพัฒนาได้รวดเร็ว

2. พื้นที่โล่ง อาคาร และการวางผังบริเวณ การวางผังบริเวณวัดมีการแบ่งเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสตามหลักการวางผังบริเวณวัดแบบจารีต แต่มีความชัดเจนของพื้นที่ที่ลดลง พื้นที่โล่งภายในวัดที่เป็นลักษณะภูมิทัศน์วัดล้านนาเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ เขตสังฆาวาสบางส่วนถูกใช้งานเป็นอาคารสาธารณะ เช่น โรงเรียน มหาวิทยาลัย อาคารอเนกประสงค์ ซึ่งทำให้เขตสังฆาวาสมีความหนาแน่นของอาคาร ซึ่งเกิดจากจำนวนสามเณรและภิกษุสงฆ์ที่เพิ่มขึ้นในขณะที่ขนาดพื้นที่มีจำกัด รูปแบบกิจกรรมของชุมชนเมืองและการทำบุญด้วยการสร้างอาคาร ทำให้มีการขยายพื้นที่พักผ่อนออกไปยังเขตพุทธาวาส ภูมิทัศน์ที่เคยมีแต่ลานทรายล้อมรอบอาคาร ก็เปลี่ยนมาเป็นสนามหญ้า ลานคอนกรีตบล็อกที่มีต้นไม้ใหญ่ให้ความร่มรื่น

3. ลักษณะภูมิทัศน์ วัสดุ และพืชพรรณ การเปลี่ยนแปลงลักษณะภูมิทัศน์ จากพื้นที่ที่มีความลาดเอียงจากทิศตะวันตกสู่ทิศตะวันออกกลายเป็นพื้นที่ราบเรียบ เปลี่ยนวัสดุพื้นจากลานดินลานทรายกลายเป็นลานคอนกรีตและลานลาดยางมะตอย พื้นที่ลานโล่งเป็นลานคอนกรีตบล็อก ลานปูกระเบื้อง ยกเว้นเพียงวัดเจ็ดยอดที่ยังคงวัสดุพื้นเดิมไว้ เนื่องจากวัดเจ็ดยอดเป็นแหล่งโบราณสถานที่มีการขุดค้นทางโบราณคดีและได้รับการดูแลจากกรมศิลปากรเฉพาะเขตโบราณสถานเท่านั้น แต่มีการปรับภูมิทัศน์ภายนอกเขตโบราณสถานเช่นกัน พืชพรรณต้นไม้เดิมภายในวัด ส่วนใหญ่ปลูกใหม่ในช่วงปี พ.ศ.2520-2540 คงเหลือต้นไม้ใหญ่เดิมบางต้นเท่านั้น เช่น โพธิ์ จามจุรี ไทร และยางนา (เฉพาะวัดเจดีย์หลวง ซึ่งต้นไม้ใหญ่เหล่านี้มีความสัมพันธ์กับความเชื่อในพุทธศาสนาจึงทำให้ได้รับการดูแลรักษา เคารพบูชา และเกิดประเพณีที่สัมพันธ์กัน เช่น ประเพณีแห่ไม้ค้ำสะหลี (ไม้ค้ำโพธิ์ เป็นต้น

4. รูปแบบการใช้งานภายในวัด จากการขยายตัวของเมืองส่งผลต่อความสัมพันธ์ของวัดและชุมชนเดิมลดลง วัดจึงมีบทบาทเป็นพื้นที่สาธารณะและเป็นสถานที่ท่องเที่ยวของเมือง จึงมีรูปแบบการใช้งานภายในวัดที่เปลี่ยนไป เช่น ลานจอดรถ ร้านค้า พื้นที่ถ่ายรูป ลานกิจกรรม ฯลฯ และมีจำนวนผู้ใช้งานที่เพิ่มขึ้น ดังนั้น วัดแต่ละแห่งจึงมีการปรับภูมิทัศน์ ในช่วงปี พ.ศ. 2535-2560 โดยมีจุดประสงค์เพื่อเพิ่มพื้นที่ใช้งาน อำนวยความสะดวกต่อผู้ใช้ เพิ่มส่วนบริการ เช่น ห้องน้ำ อาคารอเนกประสงค์ ฯลฯ เพิ่มความร่มรื่น และสร้างภาพลักษณ์ที่ดีต่อการท่องเที่ยวเมืองเชียงใหม่

ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัด

จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของภูมิทัศน์วัด ประกอบกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส ผู้ดูแลสำนักงานหรือคณะกรรมการวัด สามารถวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดได้ดังนี้

1. ปัจจัยจากกลุ่มบุคคล เป็นผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับวัด ได้แก่

1.1 เจ้าอาวาสและคณะกรรมการวัด จากการสัมภาษณ์พบว่า เจ้าอาวาสเป็นผู้ที่มีอำนาจในการตัดสินใจต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดเป็นหลัก โดยมีคณะกรรมการวัดหรือสำนักงานวัดซึ่งมีเจ้าอาวาสเป็นประธาน มีไวยาวัจกร(ผู้ช่วยเจ้าอาวาส เลขานุการ พระสงฆ์ และฆราวาสเป็นสมาชิก มีหน้าที่ดูแลและบริหารจัดการงานภายในวัด อันได้แก่ งานหารายได้ งานการเงินและบัญชี งานรักษาความสะอาดและการดูแลสวน งานบำรุงรักษา ซ่อมแซมอาคารและสิ่งปลูกสร้าง งานรักษาความปลอดภัย งานยานพาหนะ งานประชาสัมพันธ์ และงานประสานงาน การพัฒนาหรือปรับปรุงภูมิทัศน์วัดจึงต้องผ่านการพิจารณาจากคณะกรรมการวัด เพื่อนุมัติ จัดตั้งงบประมาณและผู้ดูแล จึงเป็นเพียงความคิดเห็นเฉพาะกลุ่มบุคคลเท่านั้น นอกจากนี้ จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงกายภาพของภูมิทัศน์วัด พบว่า วัดจะได้รับการพัฒนาตามวิสัยทัศน์ของเจ้าอาวาสที่ครองวัดอยู่ในช่วงเวลานั้น เช่น การใช้พื้นที่ภายในวัดเป็นโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัย การสร้างกุฏิสงฆ์เพิ่มขึ้น ภูมิทัศน์วัดจึงมีการเปลี่ยนแปลงไปตามการใช้งานที่เจ้าอาวาสและคณะกรรมการวัดเห็นสมควรต่อการพัฒนา

1.2 คณะศรัทธา เป็นกลุ่มพุทธศาสนิกชนจากต่างชุมชน ต่างอำเภอ หรือต่างจังหวัดที่ประสงค์จะบริจาคเงินเพื่อการสร้างสิ่งปลูกสร้างภายในวัดตามความศรัทธาที่มีต่อวัดและเจ้าอาวาสที่ครองวัดในขณะนั้น เมื่อคณะศรัทธาได้รับการอนุมัติโครงการจากคณะกรรมการวัดเรียบร้อยแล้ว จึงมีอำนาจในการตัดสินใจร่วมกับเจ้าอาวาสและคณะกรรมการวัด สามารถกำหนดรูปแบบของอาคารและภูมิทัศน์ตามความต้องการของคณะศรัทธา ซึ่งส่งผลต่อรูปแบบของสถาปัตยกรรมล้านนาและภูมิทัศน์วัดที่เปลี่ยนไปเป็นอาคารและภูมิทัศน์ตามสมัยนิยม มีการใช้วัสดุที่ราคาถูก สะดวกและรวดเร็วในการก่อสร้าง และใช้พืชพรรณที่หาซื้อได้ง่ายตามท้องตลาด ในช่วง พ.ศ.2540-2550 มีการเสนอการปรับปรุงภูมิทัศน์วัดจากบริษัทขายวัสดุก่อสร้าง จึงใช้พื้นที่วัดเป็นพื้นที่โฆษณาสินค้า เช่น ลานปูกระเบื้องรอบเจดีย์ รวมถึงองค์กรเอกชนที่มีโครงการที่รับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม (Corporate Social Responsibility (CSR) จึงร่วมมือกับวัดเพื่อบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์วัดให้เกิดความสวยงามและการใช้งานที่ดีขึ้น โดยไม่คำนึงถึงภูมิทัศน์วัดล้านนาแบบจารีต จึงทำให้การรับรู้เอกลักษณ์และรูปแบบของภูมิทัศน์วัดในล้านนาเปลี่ยนไปตามสมัยนิยมมากขึ้น

2. ปัจจัยจากนโยบายของหน่วยงานรัฐ ได้แก่ กรมศิลปากร วัดในเมืองเชียงใหม่มีการขึ้นทะเบียนโบราณสถานกรมศิลปากร ใน พ.ศ.2478 และมีการสำรวจ บูรณปฏิสังขรณ์และกำหนดขอบเขตโบราณสถาน ในช่วงปี พ.ศ.2520-2530 เพื่อป้องกันการทำลายภูมิทัศน์และโบราณสถาน โดยมีข้อกำหนดของพื้นที่โบราณสถานเมื่อสิ่งปลูกสร้างชำรุด เสียหาย หรือเสื่อมโทรมจะต้องแจ้งต่อกรมศิลปากรเพื่อรับการอนุมัติในการบูรณปฏิสังขรณ์ และเมื่อต้องการพัฒนาหรือปรับปรุงภูมิทัศน์จะต้องเสนอแบบขออนุญาตจากกรมศิลปากรก่อนการดำเนินงาน โดยมีผู้ปฏิบัติงานและงบประมาณมาจากวัดร่วมกับกรมศิลปากร บางครั้งจึงมีการร่วมมือกับองค์กรเอกชนกับกรมศิลปากรเพื่อหางบประมาณในการบูรณะ เนื่องจากกรมศิลปากรดูแลโบราณสถานทั่วประเทศไทย จึงไม่สามารถดูแลโบราณสถานแต่ละแห่งได้อย่างทั่วถึง ถึงแม้ว่าจะมีการกำหนดขอบเขตของโบราณสถานทั้งบริเวณวัดหรือกำหนดเฉพาะส่วนเขตพุทธาวาส แต่ในความเข้าใจของเจ้าอาวาสและคณะกรรมการวัดนั้น มีเพียงสถาปัตยกรรมเท่านั้นที่ได้รับการขึ้นทะเบียนโบราณสถาน จึงทำให้มีการพัฒนาและปรับปรุงภูมิทัศน์วัดและเกิดผลกระทบต่อโบราณสถาน เช่น เกิดความชื้นภายในโครงสร้างอาคาร การระบายน้ำในพื้นที่ เป็นต้น

3. ปัจจัยจากการท่องเที่ยว เมืองเชียงใหม่ได้รับการส่งเสริมการท่องเที่ยวตั้งแต่การจัดตั้งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในช่วงต้นปี พ.ศ.2500 เป็นต้นมา มีการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน การเดินทางจึงสะดวกและรวดเร็วขึ้น ทำให้ธุรกิจการท่องเที่ยวเติบโตอย่างต่อเนื่อง เช่น กิจการโรงแรม กิจการรถทัวร์ ร้านขายของที่ระลึก ร้านอาหาร ฯลฯ โดยนักท่องเที่ยวในเชียงใหม่ให้ความสนใจการท่องเที่ยวที่เกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรมประเพณี แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และโบราณสถานและศาสนสถานที่สำคัญ (มิ่งสรรค์ ขาวสะอาด กรวรรณ สังขกรและอัครพงศ์ อั้นทอง 2551 และจากการสังเกตพบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่นิยมถ่ายภาพมุมมองที่เป็นเอกลักษณ์ของวัดนั้นๆ เพื่อเผยแพร่ในโลกออนไลน์ และมีจำนวนนักท่องเที่ยวมากในช่วงงานประเพณีและเทศกาลสำคัญ ซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาและปรับปรุงภูมิทัศน์วัด ได้แก่ การปรับปรุงความสะอาดภายในวัด การเพิ่มสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น ห้องน้ำ ทางลาด ป้ายข้อมูล การเพิ่มพื้นที่ลานพักผ่อน การเพิ่มร่มเงาในการใช้งาน การจัดภูมิทัศน์ให้สวยงาม ทำให้สถานที่ท่องเที่ยวสะอาด สวยงาม เป็นระเบียบเรียบร้อย ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้นักท่องเที่ยวตัดสินใจมาเที่ยวเมืองเชียงใหม่ (จิรานุวัฒน์ เทมวรรธน์และวรัทยา แจ้งกระจ่าง 2559 โดยอีกนัยหนึ่งการพัฒนาภูมิทัศน์วัดเป็นการดึงดูดเงินบริจาคจากนักท่องเที่ยวเพื่อใช้ในการดูแลรักษาและพัฒนาวัด ซึ่งมีค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษาที่เพิ่มสูงขึ้นเช่นกัน

4. ปัจจัยทางสังคมจากการขยายตัวของเมือง เมืองเชียงใหม่ได้รับการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานตั้งแต่ปี พ.ศ.2505 เรื่อยมา ทำให้มีการเติบโตทางเศรษฐกิจและมีการขยายตัวของเมืองมากยิ่งขึ้น พื้นที่วัดบางแห่งจึงได้รับความเสียหายจากการพัฒนา เช่น วัดเจ็ดยอด ที่มีพื้นที่ส่วนหนึ่งกลายเป็นถนนซุปเปอร์ไฮเวย์เชียงใหม่-ลำปาง และพื้นที่วัดกลายเป็นพื้นที่สาธารณะที่รองรับกิจกรรมของเมือง เช่น ศูนย์เผยแพร่ความรู้ต่อประชาชน ศูนย์การเรียนรู้พุทธศาสนา และจากการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ชุมชนเป็นพื้นที่พาณิชยกรรมที่รองรับการท่องเที่ยวเป็นหลัก วัดจึงเป็นลานจอดรถของชุมชนที่เดินทางมาเช้า-เย็นกลับ นอกจากนี้ยังมีการใช้พื้นที่วัดจัดงานเกี่ยวกับพิธีกรรมทางศาสนา เช่น งานสวดอภิธรรมศพ แต่เดิมการจัดงานสวดอภิธรรมศพของชาวล้านนาจะตั้งในพื้นที่บ้านของตนและฌาปนกิจศพที่ป่าเฮ่วหลังหมู่บ้าน แต่ด้วยลักษณะที่อยู่อาศัยเปลี่ยนไปเป็นอาคารพาณิชย์ หมู่บ้านจัดสรร อาคารชุด และคอนโดมิเนียม จึงทำให้วัดสร้างอาคารอเนกประสงค์เพื่อรองรับกิจกรรมเหล่านี้ รวมถึงได้รับความสะดวกทั้งสาธารณูปโภคและสาธารณูปการที่เพียงพอต่อความต้องการ สามารถรองรับคนจำนวนมากได้ ซึ่งต้องจ่ายค่าบำรุงรักษาสถานที่ให้แก่วัด

ดังนั้น ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัดสำคัญในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ประกอบไปด้วย ปัจจัยจากกลุ่มบุคคล ปัจจัยจากนโยบายของหน่วยงานรัฐ ปัจจัยจากการท่องเที่ยว และปัจจัยทางสังคมจากการขยายตัวของเมือง ซึ่งแต่ละปัจจัยจะขึ้นอยู่กับปัจจัยจากกลุ่มบุคคลที่มีอำนาจในการตัดสินใจต่อการพัฒนาภูมิทัศน์วัด โดยมีวัตถุประสงค์ เช่น การเพิ่มพื้นที่พักผ่อนและพื้นที่ใช้งาน การสร้างภูมิทัศน์ให้สวยงาม การส่งเสริมการท่องเที่ยว การเพิ่มเงินบริจาค ฯลฯ และมีผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ ได้แก่ ผลกระทบต่ออัตลักษณ์ของพื้นที่ที่เปลี่ยนไป ทำให้การรับรู้พื้นที่และจิตวิญญาณแห่งถิ่นลดลง ผลกระทบต่อรูปแบบภูมิสถาปัตยกรรมที่เป็นมาตรฐานมากขึ้น ซึ่งมีความสะดวกและรวดเร็วในการก่อสร้างและการเลือกใช้ไม้ต่างถิ่นในการปรับปรุงภูมิทัศน์ ทำให้ลักษณะภูมิทัศน์วัดล้านนาเปลี่ยนไป ผลกระทบต่อบทบาทของวัดที่รองรับวิถีชีวิตชุมชนเมืองมากยิ่งขึ้น ผลกระทบต่อการดูแลรักษาที่มีค่าใช้จ่ายในการสร้างภาพลักษณ์ที่ดีของวัด และผลกระทบต่อระบบนิเวศของวัดจากการปรับระดับพื้นที่ ส่งผลต่อแบบแผนการระบายน้ำดั้งเดิมและมีอุณหภูมิภายในวัดที่สูงขึ้น

บรรณานุกรม

กฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 18 (พ.ศ.2536) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนไวยาวัจกร. *แถลงการณ์คณะสงฆ์*. เล่ม 81 ตอน 4. (2536, 25 เมษายน).

กรกนก รัตนวราภรณ์. *จักรวาลคติในการวางผังวัดหลวงล้านนา : สัญลักษณ์สะท้อนอำนาจรัฐในอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545.

คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ*. สืบค้น 25 กุมภาพันธ์ 2561. http://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3776.

จิรานุวัฒน์ เทมวรรธน์และวรัทยา แจ้งกระจ่าง. “พฤติกรรมการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวสะพายเป้ชาวยุโรปที่มาท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงใหม่,” *บริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่* 2, 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2559 : 141-157.

เชษฐ์ ติงคสัญชลี. *สัตตมหาสถาน : พุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขกับศิลปกรรมอินเดียและเอเชียอาคเนย์*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2555.

ณัฐกานต์ ลิ่มสถาพร. *เชียงใหม่ หัวใจล้านนา*. กรุงเทพฯ: บ้านพระอาทิตย์, 2552.

ณัฐกานต์ ลิ่มสถาพรและบุญเสริม สาตราภัย. *เชียงใหม่(ใหม่ เชียงใหม่(เก่า* . กรุงเทพฯ: อุดมปัญญา, 2553.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. *มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทยและพระพุทธรูปสมัยต่างๆ ในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2553.

เธียรชาย อักษรดิษฐ์, กรกนก รัตนวราภรณ์ และวันดี สันติวุฒิเมธี. *ล้านนา : จักรวาล ตัวตน อำนาจ*. กรุงเทพฯ: โครงการอาณาบริเวณศึกษา 5 ภูมิภาค ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2545.

ประกาศกรมศิลปากร กำหนดจำนวนโบราณสถานสำหรับชาติ. *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 52 ตอน 0ง. หน้า 3679 (2478, 8 มีนาคม).

พระครูสันติธรรมวัฒน์ วสนฺตธมฺโม. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. 2 มกราคม 2561.

พระเทพปริยัติ ขนฺติโก. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. 3 มกราคม 2561.

พระเทพสิงหวราจารย์ (โสภณ โสภโณ. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. 5 มกราคม 2561.

พระมหาธณัชพงศ์ สุพฺรหมฺปญฺโญ. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. 25 มกราคม 2561.

พระมหาวิเศษ. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. 2 มกราคม 2561.

พระราชเจติยาจารย์ (ชูเกียรติ อภโย. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. 25 มกราคม 2561.

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2535. *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 109 ตอน 16. หน้า 5 (2535, 4 มีนาคม .

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505. *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 79 ตอน 115ฉบับพิเศษ. หน้า 29, (2505, 31 ธันวาคม .

มิ่งสรรพ์ ขาวสะอาด กรวรรณ สังขกรและอัครพงศ์ อั้นทอง. *การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงบูรณาการที่ยั่งยืนในลุ่มแม่น้ำโขง 2*. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม.

เรณู ณ น่าน. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. 25 มกราคม 2561.

วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. 5 มกราคม 2561.

วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์. *วิหารล้านนา*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2544.

สถิติจังหวัดเชียงใหม่, สำนักงาน. “อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวจังหวัดเชียงใหม่.” สืบค้น 1 มีนาคม 2561. http://chiangmai.nso.go.th/index.php?option=com_content&view=article&id=506:infographic-tra&catid=163&Itemid=597.

สมโชติ อ๋องสกุล. *เชียงใหม่ 60 รอบนักษัตร: อดีต ปัจจุบัน อนาคต*. เชียงใหม่: สำนักงานพัฒนาพิงคนคร(องค์การมหาชน, 2559.

สมหมาย เปรมจิตต์และคนอื่นๆ. *โครงการปริวรรตพระคัมภีร์ล้านนา*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา, 2547.

สรัสวดี อ๋องสกุล. *ประวัติศาสตร์ล้านนา*. กรุงเทพ: อมรินทร์, 2558.

สุริยนต์ หน่อเมือง. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. 25 มกราคม 2561.

สุวิภา จำปาวัลย์และชัปนะ ปิ่นเงิน. *การศึกษาพุทธสัญลักษณ์ล้านนา*. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2553.

อโณทัย ขัตฤกษ์. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. 4 มกราคม 2561.